

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИКИ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF CRIMINAL SCIENCE

Грищенко О.П., к.ю.н.,
старший викладач кафедри права, філософії та політології
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка

Стаття присвячена криміналістиці як спеціальній юридичній науці, яка окреслює потреби слідчої, експертної та судової практики. Констатовано, що теоретичні основи криміналістичної діяльності потребують удосконалення криміналістичної техніки, прийомів і методів виявлення, фіксації, та розслідування й попередження злочинів. Схарактеризовано, що криміналістичне моделювання допомагає оперативно виявляти й оцінювати наявні проблеми або непередбачувані ситуації в процесі розслідування злочинів. Обґрунтовано, що існує необхідність покращення криміналістичного процесу діагностики слідчої ситуації. Доведено, що у теоретичних основах криміналістики метод моделювання розглядається як метод пізнання та відображення дійсності. Визначено, що ефективність слідчого експерименту забезпечується завчасно створеними умовами щодо скоєння злочину та його ґрунтовною підготовкою.

Теоретичні основи криміналістики це водночас розкриття злочинів. Це виявлення всіх ознак, що характеризують злочин, та встановлення особи, яка скоїла злочин. Науковці наголошують на важливості оперативно-розшукової діяльності для розкриття злочинів.

Метою статті є комплексна характеристика теоретичних основ криміналістики.

У статті доведено, під час оперативно-розшукових заходів в криміналістиці за конкретною кримінальною справою слідчий має пропонувати конкретні версії, основані на матеріалах саме цієї справи. Наголошено на потребі врахування та використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту. Обґрунтовано, що в процесі кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності створення моделі є наближеною копією реального предмета, що відноситься до скоєння злочину або до місця скоєння злочину. Теоретично складовою предмета криміналістики є оперативно-розшукова діяльність в частині, що стосується розкриття злочинів.

Ключові слова: криміналістика, теоретичні основи криміналістики, слідча практика, слідчі дії, злочини, розкриття злочинів, кримінально-процесуальна діяльність, оперативно-розшукова діяльність, моделі криміналістичні.

The article is devoted to criminology as a special legal science that outlines the needs of investigative, expert and judicial practice. It is stated that the theoretical foundations of criminology require the improvement of criminology techniques, techniques and methods of detecting, recording, investigating and preventing crimes. It is characterized that criminology modeling helps to promptly identify and assess existing problems or unforeseen situations in the process of investigating crimes. It is substantiated that there is a need to improve the criminology process of diagnosing the investigative situation. It is proved that in the theoretical foundations of criminology, the modeling method is considered as a method of cognition and reflection of reality. It is determined that the effectiveness of an investigative experiment is ensured by the conditions created in advance for the commission of a crime and its thorough preparation.

The theoretical foundations of criminology are at the same time the disclosure of crimes. This is the identification of all the signs that characterize a crime and the establishment of the person who committed the crime. Scientists emphasize the importance of operational and investigative activities for solving crimes.

The purpose of the article is a comprehensive description of the theoretical foundations of forensics.

The article proves that during operational and investigative activities in forensics for a specific criminal case, the investigator must offer specific versions based on the materials of this particular case. The need to take into account and use special knowledge during the investigative experiment is emphasized. It is substantiated that in the process of criminal procedure and operational and investigative activities, the creation of a model is an approximate copy of a real object related to the commission of a crime or to the scene of a crime. Theoretically, the operational and investigative activities are a component of the subject of forensics in the part related to the solving of crimes.

Key words: forensics, theoretical foundations of forensics, investigative practice, investigative actions, crimes, solving crimes, criminal procedure, operational and investigative activities, forensic models.

Вступ. Спеціальна юридична наука криміналістика окреслює потреби слідчої, експертної та судової практики. Теоретичні аспекти криміналістичної діяльності характеризують її сутність і зміст, зв'язок з іншими науками. Практикуючі криміналісти наголошують на важливості удосконалення криміналістичної техніки, що висвітлює науково-технічні прийоми і методи виявлення, фіксації, теоретичні положення, вилучення та дослідження доказів з метою розслідування та попередження злочинів, як кримінальних так й інших галузей юриспруденції. Науковці, які досліджують такі галузі криміналістичної техніки, як-от: судова балістика, ідентифікація людини за ознаками зовнішності, судова одорологія, техніко-криміналістичне дослідження документів, судова фотографія, кінозйомка та відеозапис, криміналістичне дослідження письма, трасологія, судова акустика, кримінальна реєстрація, обґрунтовують потребу в удосконаленні цих галузей у вирішенні різноманітних завдань кримінального провадження сьогодні.

Метою статті є комплексна характеристика теоретичних основ криміналістики.

В дослідженні необхідно проаналізувати необхідність оперативно-розшукових заходів в криміналістиці за конкретною кримінальною справою, під час яких слідчий має запропонувати конкретні версії, основані на матеріалах саме цієї справи. Важливість врахування та використання спеціальних

знань під час проведення слідчого експерименту доводять, що в процесі кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності необхідно створити модель, яка є наближеною копією реального предмета, що відноситься до скоєння злочину або до місця скоєння злочину.

Виклад основного матеріалу. Необхідною теоретичною складовою основи криміналістики вчені вважають її предмет, пов'язаний з метою і завданнями. Згідно теоретичних аспектів криміналістики, предметом цієї науки виступають: механізм відображення злочинної діяльності в джерелах інформації, специфічні закономірності злочинної діяльності, розслідування і попередження злочинів та розроблені на цій основі засоби і методи вказаної діяльності з метою забезпечення належного застосування процесуально-матеріальних і правових норм, особливості діяльності щодо розкриття злочинів.

Теоретичні основи криміналістики це водночас розкриття злочинів. Це виявлення всіх ознак, що характеризують злочин, та встановлення особи, яка скоїла злочин. Науковці наголошують на важливості оперативно-розшукової діяльності для розкриття злочинів. Кримінально-процесуальна та оперативно-розшукова діяльність спрямовані на розкриття злочинів оперативно-розшуковим шляхом. Значне число злочинів розкривається в процесі забезпечення швидкого і повного розслідування з допо-

могою оперативно-розшукової діяльності. Теоретично результати кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності як розкриття злочину можуть бути однаковими, але з правової точки зору їх значення має різницю: результати оперативно-розшукової діяльності, які не наділені процесуальною формою, не є доказами і не можуть бути покладені в основу вироку суду. Доказами може бути тільки ті результати, якщо злочин розслідуваний з дотриманням установлених законодавством кримінально-процесуальних правил, тобто розкритий оперативно-розшуковим шляхом. Не розслідуваний злочин не може привести до кримінально-правових наслідків. Теоретично складовою предмета криміналістики є оперативно-розшукова діяльність в частині, що стосується розкриття злочинів.

Маємо констатувати, що поняття «кримінально-процесуальна діяльність» (попереднє розслідування) власнито криміналістиці. Це поняття розглядає процесуальний порядок провадження дізнання і попереднього слідства та систему як тактичних прийомів, так і науково-технічних методів. Криміналісти вважають їх теоретичними процесуальними і криміналістичними аспектами. Теоретичні основи криміналістики спираються на методику розкриття злочинів у формі кримінально-процесуальної діяльності, а також техніку, тактику і методику розслідування злочинів.

А. Шеремет стверджує, що криміналістика досліджує, аналізує та узагальнює кримінальну практику як практичну діяльність у боротьбі зі злочинністю. Криміналістичною стороною розслідування злочинів вважаються методи розкриття злочинів за допомогою кримінально-процесуальних засобів. Криміналістика спирається на криміналістичний аналіз злочинів. Різні види злочинів потребують дослідження достатнього репрезентативного обсягу емпіричного матеріалу, взятого з відповідних регіонів в останній період часу. Сьогодні теоретично і практично доведено, що криміналістичний аналіз дозволяє виявити типові ситуації скоєння різних видів злочинів. Також можливо одержати узагальнені дані, що характеризують особистість злочинців, способи, засоби та знаряддя скоєння злочинів, особливості їх підготовки та типові умови. Дослідження кримінальної практики дозволяє також виявити типову характеристику наслідків злочинної діяльності. Ці наслідки можуть бути у вигляді слідів та інших змін матеріальної обстановки, заподіяної шкоди та обставин, що сприяли скоєнню злочинів різних видів [1, с. 7].

Для даного дослідження необхідно звернути увагу на той факт, що головним живильним джерелом для криміналістики є право. Її предмет і об'єкти пізнання належать до сфери правових явищ. Правова сфера діяльності державних органів, правових процесів розслідування, судового розгляду потребують розв'язання завдань, що вирішуються криміналістикою. Рекомендації криміналістики мають правовий характер, що заснований на законах. Криміналістика також потребує збагачення власного науково-технічного змісту [2, с. 20–23].

Важливою складовою теоретичної основи криміналістики є прогностичний «сценарій» для слідчої дії як перспективної моделі, яку слідчий формує за допомогою ретельного аналізу всіх потенційних варіантів розвитку ситуації в період скоєння злочину (відноситься до різних видів злочинів). Необхідно спиратися на процес моделювання слідчої дії, що можна розглядати як важливий елемент перспективного планування кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності. Це дозволяє слідчому підготуватися до можливих ускладнень. Оптимізація процесу підготовки та організації майбутніх слідчих дій дає змогу значно знизити рівень невизначеності, що може виникнути під час реального проведення кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяль-

ності. Моделювання під час безпосереднього проведення слідчої дії є важливим інструментом для ефективної діагностики ситуації та прийняття обґрунтованих рішень слідчим, що важливо для криміналістичних досліджень для адекватного реагування на непередбачувані події (якщо вони виникають). Практичні дії кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності свідчать, що конкретні слідчі ситуації залежатимуть від ряду важливих факторів. Першим таким фактором вважається етап розслідування, на якому здійснюється слідча дія безпосередньо. Прикладом може стати така ситуація: на початкових етапах розслідування виникають ситуації пізнавального типу (пов'язані з виявленням та уточненням обставин справи). В подальшому, коли вже є певна інформація, ситуації можуть бути більш складними та конфліктними для кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності [3, с. 507].

В процесі використання моделювання при підготовці до допиту, слідчий має створити перспективну модель майбутнього допиту. Цей сценарій має бути різноманітним, з варіантами складних ситуацій. Проте, слідчому необхідно намітити лінію його поведінки в допиті на основі даних криміналістики. Маємо погодитись із О. Юнацьким, який вважає, що дані криміналістики у підготовці до допиту необхідні для визначення цілей і задач допиту, збору необхідної інформації про злочин для проведення потрібних слідчих дій. Дані криміналістики при підготовці до допиту дозволяють поставити можливу правильну характеристику особи обвинуваченого, який скоїв злочин [4].

Криміналістика дозволяє використовувати метод розкриття та розслідування злочинів (зокрема вбивств), моделювання. У теоретичних основах криміналістики метод моделювання розглядається як метод пізнання та відображення дійсності. Цей ефективний метод використовується у суспільних і правових науках в наш час [5, с. 74].

D. Adams наголошує на потребі використання різноманітних моделей в криміналістиці. Це дозволить забезпечити ефективне та більш глибоке розуміння обставин злочинів різних видів. Науковець звертає увагу на той факт, що різні види моделей створюють реконструкцію. Тобто при об'єднанні створюють особливу форму матеріального моделювання. Реконструкція дозволяє відтворювати важливі об'єкти або ситуації розслідування. В цьому процесі необхідно використовувати джерела інформації, описи, фотографії та ін. Ефективність такого підходу підтверджується на практиці. D. Adams констатує, що існують приклади успішного використання моделювання в розслідуванні злочинів підрозділами англійської поліції [6, pp. 24–25].

Теоретичними основами криміналістики також обґрунтовано потребу в удосконаленні методів і тактичних прийомів кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності. Необхідно при цьому керуватися положеннями процесуальної теорії щодо відносності і допустимості доказів, оцінки їхньої достовірності та ін. М. Салтевський вважає, що від рівня розвитку теорії судових доказів в значній мірі залежить удосконалення методів криміналістики. Дослідник зазначає, що криміналістика має суттєвий вплив на розвиток доказового права.

Щодо загальнонаукових методів, що використовуються в криміналістиці, то ці методи застосовуються в більшості наук, а не тільки в праві. Такими методами є: опис, спостереження, порівняння, вимірювання, метод ідентифікації експерименту, моделювання та ін. [2, с. 20–23].

Реалізація та застосування загальнонаукових методів (в криміналістиці) мають свою специфіку, обумовлену конкретними умовами дослідження, об'єктом та завданнями. Для теоретичних основ криміналістики також важливим є метод спостереження. Даний метод важливий для систематичного, безпосереднього сприйняття пред-

мета, що має відношення до розкриття злочину з метою вивчення специфічних змін у певних умовах. А. Шеремет доводить, що спостереження застосовується в криміналістиці у практичних цілях. Метод спостереження необхідно використовувати при вивченні та узагальненні правозастосовної практики. Також ним мають користуватися криміналісти в процесі провадження оперативно-розшукових заходів та слідчих дій [1, с. 24–26]. А. Шеремет наголошує, що в практичній діяльності щодо вивчення слідів злочину неможливо обійтись без визначення, наприклад, «часових показників: тривалості того чи іншого явища, швидкості руху, давності утворення слідів та ін.» [1, с. 24–26].

Маємо констатувати, що в криміналістиці вкрай важливо є точність вимірювання як однієї з обов'язкових умов установлення істини за кримінальною справою. Науковці зазначають, що використовується під час провадження слідчих дій точності вимірювання часто може слугувати профілактикою або попередженням скоєння злочинів. В криміналістиці також важливим є проведення слідчого експерименту як методу дослідження злочину у штучно створених аналогічних умовах саме сьогодні. Ефективність слідчого експерименту забезпечується завчасно створеними умовами щодо скоєння злочину та його ґрунтовною підготовкою.

У криміналістичному моделюванні одним з необхідних методів криміналісти вважають опис як фіксацію шляхом опису якісних і кількісних показників предметів, що відносяться до скоєння злочинів. Опис має бути системним та відображати взаємозв'язок предметів в процесі кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності. У кримінально-процесуальній і оперативно-розшуковій діяльності науковці наголошують на необхідності вивчення криміналістичних класифікацій ознак зовнішності людини, ознак почерку, писемної мови, слідів рук, ніг, транспортних засобів, слідів вогнепальної зброї, гільз, куль та ін. Опис вважається засобом фіксації інформації і використовується у ході складання протоколів слідчих дій або словесного портрета та ін. Даний метод лежить в основі порівняння як методу, що застосовується в криміналістичній ідентифікації (наприклад, особи злочинця). Порівняння виокремлює ознаки кількох об'єктів, що відносяться до скоєння злочину, або особи злочинця. У вітчизняній криміналістиці порівнюються предмети, люди, тварини, фактичні дані, уявлення.

Окремо маємо розглянути моделювання в криміналістиці як метод, що лежить в основі структури моделей або будь яких об'єктів для більш детального вивчення скоєння злочину. Даний метод ефективно впроваджується в криміналістиці під час провадження слідчих дій та планування розслідування. Це може бути обшук, огляд місця події та ін. В процесі кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності створення моделі є наближеною копією реального предмета, що відноситься до скоєння злочину або до місця скоєння злочину.

П. Біленчук доводить, що в криміналістиці застосовуються всі види моделей. Проте, моделі є структурні, функціональні, ідеальні, матеріальні та ін. Моделювання в процесі розкриття злочинів та оперативно-розшукових версій (моделей) має бути відображено, як у плануванні розслідування, так і у оперативно-розшукових заходах [7, с. 74–85].

Для дослідження теоретичних основ криміналістики необхідно коротко розглянути і математичні методи, що використовуються для характеристики об'єктивних критеріїв оцінки ідентифікаційних ознак скоєння злочинів. Використання як математичної статистики, так і теорії вірогідності є важливими складовими сучасних криміналістичних методів [1, с. 24–26].

Математика допомогла виокремити більш об'єктивну характеристику ідентифікаційних ознак в дактилоскопічній, почеркознавчій, фотопортретній та інших видах

експертизи. Даний метод дозволив більш ефективно і об'єктивно робити експертні оцінки в криміналістиці за допомогою вирішення практичних завдань розкриття злочинів та криміналістичного прогнозування.

Процес кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності при розкритті злочинів потребує такої категорії як гіпотеза (версія). Криміналісти констатують, що слідча версія має застосовуватися в плануванні розслідування скоєного злочину. У наукових джерелах з криміналістики існують й поняття робочої версії (як передбачення обставин злочину) та розшукових версій (як передбачення, наприклад, місця перебування злочинців). Кожна версія потребує перевірки в процесі кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності (оперативно-розшукових заходів). В криміналістичній практиці використовується й поняття типових версій як характерних для типових ситуацій. Щодо типових слідчих версій під час розслідування пожежі, необхідно перш за все з'ясувати причини виникнення. Типовими найчастіше є такі: «пожежа є наслідком злочинного порушення правил протипожежної безпеки; пожежа виникла внаслідок природних факторів (внаслідок дії блискавки); вогонь виник внаслідок самозаймання (випадково); пожежа виникла внаслідок підпалу» [8, с. 209–217].

Криміналісти стверджують, що найчастіше зустрічаються типові версії щодо підпалу як-от, (версії стосовно винного): «підпал вчинено особою, яка працює на даному об'єкті; підпал вчинено сторонньою людиною» [8, с. 209–217].

Під час кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності (оперативно-розшукових заходів) за конкретною кримінальною справою слідчий має пропонувати конкретні версії, основані на матеріалах саме цієї справи. При цьому важливо враховувати типові версії з урахуванням умов достовірності [8, с. 209–217].

Згідно наукових розвідок Н. Тимченко, необхідно враховувати й використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту. Наприклад, при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод. Це дозволить ефективніше розслідувати кримінальне правопорушення. Щодо слідчого експерименту, то в більшості випадків він досягає такі цілі: «перевірка та уточнення відстані видимості, швидкості транспортного засобу, темпу руху пішохода та ін. У таких випадках, якщо місце наїзду вказується очевидцями на місці проведення слідчої дії і при цьому дана інформація буде використана для моделювання обстановки, в якій будуть проводитися експериментальні дії, процедуру отримання показань слід фіксувати в окремому протоколі допиту» [9, с. 366].

Слідчий, який оформлює в процесуальному документі результати слідчого експерименту обов'язково має вказати «джерело інформації про траєкторію руху або координати місця наїзду», що є необхідною складовою при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод [9, с. 366].

Для об'єктивності результатів у криміналістиці необхідно також спиратися на ствердження А. Чичиркіна щодо проблеми важливості проведення слідчого експерименту у провадженнях про ДТП. Водночас, це потребує взаємодії слідчих з експертними підрозділами при розслідуванні порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту [10, с. 12].

Розслідування кримінальних проваджень щодо порушення правил дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів потребує проведення слідчого експерименту. Важливо також отримати свідчення про подію ДТП в процесі допиту потерпілих та свідків злочину. Різні види перевірок та уточнень дозволяють довести конкретні обставини з місця події. Наприклад, це може бути швидкість руху транспортного засобу або щось ін.). В. Гусєва, Т. Безсонова обґрунтовують, що при використанні спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій

в реаліях реформування правоохоронних органів України вкрай необхідно звертати увагу на «умови та обставини проведення слідчого експерименту, що мають відтворюватися за допомогою методу моделювання, який дозволить забезпечити отримання об'єктивних результатів за підсумками проведених дослідів» [11, с. 499–502]. Ця складова кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності (оперативно-розшукових заходів) також являється теоретичною основою криміналістики.

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити висновки:

1. Криміналістика як спеціальна юридична наука окреслює потреби слідчої, експертної та судової практики.
2. Теоретичні основи криміналістичної діяльності потребують удосконалення криміналістичної техніки, прийомів і методів виявлення, фіксації, та розслідування і попередження злочинів.
3. Криміналістичне моделювання допомагає оперативно виявляти й оцінювати наявні проблеми або непередбачувані ситуації в процесі розслідування злочинів.

4. Існує необхідність покращення процесу діагностики слідчої ситуації.
5. У теоретичних основах криміналістики метод моделювання розглядається як метод пізнання та відображення дійсності.
6. Ефективність слідчого експерименту забезпечується завчасно створеними умовами щодо скоєння злочину та його ґрунтовною підготовкою.
7. Під час оперативно-розшукових заходів в криміналістиці за конкретною кримінальною справою слідчий має пропонувати конкретні версії, ґрунтовані на матеріалах самої справи.
8. Необхідно враховувати й використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту.
9. В процесі кримінально-процесуальної і оперативно-розшукової діяльності створення моделі є наближеною копією реального предмета, що відноситься до скоєння злочину або до місця скоєння злочину.

Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо дослідження процесу протоколювання результатів слідчої дії як важливого етапу документальних матеріалів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шеремет А.П. Криміналістика: навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с. 7–8. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/18-Kriminalistika-Sheremet.pdf (дата звернення: 02.04.2025).
2. Салтєвський М.В. Криміналістика: навчально-довідковий посібник. Київ, 1996. С. 20–23.
3. Чернов О.В., Пищенко І.Ю. Криміналістичне моделювання: теоретичні основи та практичне застосування при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. Випуск 1. 2025. С. 504–508. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2025/118.pdf (дата звернення: 02.04.2025).
4. Юнацький О.В. Криміналістичне моделювання пізнавальної діяльності слідчого : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2004. 20 с.
5. Лукашевич В.Г., Юнацький О.В. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого: монографія. Київ, 2008. 183 с.
6. Adams D. Setting the scene. *Police review*. 3 April 1998. Pp. 24–25.
7. Криміналістика: підручник. / За ред. П.Д. Біленчука. Київ, 1998. С. 74–85.
8. Криміналістика: підручник. / За ред. В.Ю. Шепітька. Київ, 2001. С. 209–217.
9. Тимченко Н.С. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод. *Юридичний науковий електронний журнал*. Випуск 2. 2025. С. 365–367. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2025/87.pdf (дата звернення: 02.04.2025).
10. Чичиркін А.О. Взаємодія слідчих з експертними підрозділами під час розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 22 с.
11. Гусєва В.О., Безсонна Т.Ф. Деякі аспекти використання спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій в реаліях реформування правоохоронних органів України. *Юридична практика в країнах ЄС та в Україні на сучасному етапі*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Арад, Румунія, 25–26 січ. 2019 р.). Арад: Західний ун-т ім. Васіле Голдіш, 2019. С. 499–502.